

УДК 81'42(045)

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ У ДОСЛІДЖЕННІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: НАПРЯМИ, МЕТОДИКА, ПЕРСПЕКТИВИ

Горченко О.А., аспірант

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття окреслює методи та підходи концептуального аналізу. Розглянуто різні методики концептуального аналізу та проаналізовано ті з них, які використовують для дослідження концептів у художньому тексті. Зазначені переваги для застосування того чи іншого методу під час дослідження концептів в індивідуально-авторській картині світу. Виокремлено перспективи застосування методу концептуального аналізу для вивчення концептів у художньому дискурсі.

Ключові слова: метод, концептуальний аналіз, концепт, індивідуально-авторська картина світу, художній текст.

В статье представлены методы и подходы концептуального анализа. Рассмотрены разные методики концептуального анализа и проанализированы те из них, которые используют для исследования концептов в художественном тексте. Отмечены преимущества для применения того или иного метода при исследовании концептов в индивидуально-авторской картине мира. Выделены перспективы применения метода концептуального анализа для изучения концептов в художественном дискурсе.

Ключевые слова: метод, концептуальный анализ, концепт, индивидуально-авторская картина мира, художественный текст.

Horchenko O.A. CONCEPTUAL ANALYSIS IN RESEARCH OF FICTIONAL TEXT: DIRECTIONS, METHODOLOGY, PROSPECTS

The article outlines methods and approaches of conceptual analysis. Different methodologies of conceptual analysis are considered and analysed, especially those which are used in research of concepts in fictional discourse. Advantages of given methods are marked in order to use them in individual author's style. The prospects of approaches for the study of concepts in fictional discourse are distinguished.

Key words: method, conceptual analysis, concept, author's linguistic picture of the world, fictional text.

Постановка проблеми. Оскільки термін «концепт» з'являється в когнітивній лінгвістиці й семантиці завдяки взаємодії лінгвістики з філософією, психологією, культурою, то концепт розглядається в різних аспектах, що зумовлює появу нових підходів і методів його аналізу. Дослідження сучасних і неординарних методик концептуального аналізу в індивідуально-авторській картині світу є актуальним і варіативним, що дає дослідникові можливість отримати нехибні й достовірні результати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи й методики, виділені нами у статті, детально розглянуті в працях Т. Вільчинської, М. Скаба, В. Старко, Л. Белехової, О. Маленко, Н. Єсипенко, Р. Фрумкіної, О. Селіванової, Л. Левченко, В. Кононенко, Р. Ленекера, Є. Бартмінського, Р. Абельсона й Р. Шенка, Ж. Фоконьє, Л. Телми.

Постановка завдання. Слід визнати, що всі запропоновані теорії дослідження концептуального аналізу в художньому тексті є перехресними. Метою нашої розвідки є пошук сучасних напрямів, поєднання й застосування комплексних методів у процесі дослідження художнього тексту. Серед основних завдань є

такі: розглянути дефініцію «концептуальний аналіз» у лінгвістичних студіях, проаналізувати й оцінити напрями й методики дослідження концептів у художніх текстах вітчизняних і зарубіжних науковців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «концептуальний аналіз» застосовують у своїх дослідженнях чимало провідних науковців не лише в лінгвістиці, але й в інших гуманітарних науках. Проте й досі питання поняття, підходів і методів залишається дискусійним. Як зазначає О. Кубрякова, це «метод когнітивної науки, що полягає в спробі поєднати дані різних наук, гармонізувати й знайти смисл у їхніх співвідношеннях» [9, с. 35–36]. О. Селіванова зауважує, що основою аналізу є реконструкція когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об'єкти дійсності [13, с. 262]. Водночас учені наголошують, що є чимало підходів і методів концептуального аналізу, і кожен дослідник застосовує його для аналізу «власного» концепту. Т. Вільчинська, М. Скаб, В. Старко дотримуються такої ж думки, вважаючи, що лише певна група лінгвістичних методів дослідження може

спроєкувати повний і детальний концептуальний аналіз. Водночас дослідник повинен орієнтуватися на власну мету й чітко визначитися із завданнями, тільки тоді застосовується певна модель аналізу.

Л. Белєхова використовує словесні образи як доміанти поетичного тексту в концептуальному аналізі. Такий підхід розкриває текстову, підтекстову та позатекстову інформацію, що стоїть за словесними поетичними образами, які її опредмечують [2, с. 288]. О. Маленко описує технологічні версії лінгвоконцептуального аналізу поетичного тексту залежно від часових параметрів [11, с. 255]. М. Скаб вважає, що основною методикою концептуального аналізу є аналіз семантичного простору в художньому дискурсі [14, с. 275]. Т. Вільчинська описує цей аналіз як метод семантико-аксіологічного поля. Зміст методу полягає в таких етапах: 1) визначення етимології слів – репрезентантів концепту, їхньої внутрішньої форми; 2) лексико-семантична актуалізація концептів: з одного боку, визначення більш-менш усталених дефініцій у філософії, міфології, теології, психології, лінгвістиці тощо, що виявляють себе на рівні наукового узусу, з іншого – визначення їхньої індивідуально-авторської інтерпретації в художніх текстах, де вони нерідко об'єктивуються на рівні семантичних оказіоналізмів; 3) установлення мовних механізмів реалізації оцінного складника концепту, співвідносного з національним менталітетом, із національною шкалою моральних цінностей, що проявляється як у лексикографічних значеннях слів-репрезентантів, так і в авторських тлумаченнях; 4) виявлення дистрибутивних відношень (передусім різних атрибутивних і апозитивних синтагм із відповідними лексемами) як свідчення індивідуально-авторського світобачення; 5) словотвірний аналіз, особливо з огляду на великий словотвірний потенціал слів – репрезентантів концептів, що знову ж таки знаходить своє підтвердження в художніх текстах; 6) визначення місця й ролі концептів в авторських картинах світу, що експлікують національну мовно-концептуальну картину світу українського етносу [3, с. 103].

Н. Єсипенко пропонує проводити концептуальний аналіз з орієнтацією на профілізацію концептів, реалізованих у текстовому просторі, опис закріплених за ними когнітивних ознак, визначення глибинних конфігурацій реалізованих у тексті концептів, що складаються з їх імпліцитних лексичних

параметрів, долучаючи до аналізу лексичну й семантичну сполучуваність імені концепту, виходячи з того, що «сполучні характеристики не існують окремо, вони (принаймні більшість) мотивовані змістовими, тобто семантичними властивостями». Авторка розбила власну матрицю доменів, на тлі яких культурні концепти виокремлюються в текстовому просторі з опорою на закономірності сполучуваності імені концепту з текстовими консціатами, а також на статистичні прийоми, розроблені представниками квантитативної лінгвістики (В. Левицьким, Р. Фрумкіною, В. Перебийніс, Ю. Тулдавою, G. Altmann) [6].

На думку Р. Фрумкіної, є чотири типи концептуального аналізу. Перший тип має два напрями (проект «Логічний аналіз мови» (Н. Арутюнова, О. Яковлева, Т. Радзієвська, Р. Розіна, Н. Рябцева) та етноцентрична теорія А. Вежицької); другий тип орієнтований на опис предикатних зв'язків, деяких пропозицій у різних діагностичних контекстах (Т. Булігіна, О. Шмельов); третій тип інтерпретує концепти шляхом формалізованої мови семантичного запису (І. Мельчук, С. Нікітіна, О. Жолковський); четвертий тип зосереджується на аналізі ідеологічних концептів (В. Сергєєв, А. Баранов, В. Цимбурський) [17]. О. Селіванова вважає, що «спільним для всіх концептуальних досліджень є пошук деякої структури, проміжної мови...» [12, с. 124].

Водночас Н. Слухай виділяє три основні «теорії концепту»: системномовний підхід, що «полягає в осмисленні концепту в єдності його системномовних вимірів за осями синтагматики, парадигматики й асоціативних зв'язків, що в сукупності дозволяє відворити типові пропозиції...» (Г. Джинжолія); денотативний, що «передбачає посилену увагу до опису позамовного корреляту пропозиції – ситуації й укладання переліку таких корелятивів пропозицій, які дозволяють коректне використання концепту» (А. Кошелєв); сигніфікативний, у межах якого відбувається «осмислення цього феномена через аналіз його сигніфікативного поля чи через спрощену сітку універсалій бінарних, тернарних, четвертинних і подібних систем...» [15, с. 465–468].

Отже, доцільно говорити про окремі прийоми концептуального аналізу, які переважно використовують комплексно, у тому чи іншому поєднанні, що становить специфіку певної методики. Серед них візуальний метод Р. Ленекера [21]; метод профілювання Є. Бартмінського та його школи [19]; аналіз

значення за словниковими дефініціями; етимологічний аналіз [5]; опис за предикатними зв'язками та моделюванням діагностичних контекстів [1]; опис концепту за його асоціативним полем [18]; метод вивчення концепту через лексико-граматичне поле лексеми, що його репрезентує [4, с. 111].

За словами Л. Левченко, саме продукування глобальних висновків про менталітет та національно-культурну специфіку того чи іншого явища на локальному матеріалі (досліджуються мовні факти однієї мови чи явища лише одного мовного рівня) є найбільш небезпечним недоліком багатьох сучасних досліджень у галузі лінгвістики. Проте охоплення мегатексту навіть на міжмовному й міжрівневому рівнях є складною й об'ємною задачею [10].

За кордоном величезний внесок у розвиток концептуального аналізу зробили когнітологи Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Л. Телма, Р. Абельсон, Р. Шенк, які представили значення як схематизований результат концептуалізації та категоризації навколишнього світу, що відображає шляхи його конструювання різними засобами мови.

У когнітивній семантиці все чіткіше проявляється ідея гнучкості структур знання, які репрезентують людський досвід, від малих до таких великих, як текст і дискурс. Тут на перший план виходить фреймова семантика Ч. Філлмора [16, с. 74–75], що демонструє, як семантична структура організована щодо структур концептуального знання; теорія доменів Р. Ленекера [7], суть якої полягає в тому, що репрезентація знання організується за принципом «профіль – підстава» (profile-base organisation); теорія ментальних просторів (Mappings Theory) Ж. Фоконьє [20], де під mappings розуміються проєкції між ментальними просторами; сценарії Р. Абельсона і Р. Шенка, які запропоновано ототожнювати з найбільш характерними питаннями, пов'язаними з певною ситуацією [22]. Загальну структуру концептуального аналізу подає Л. Телма [23], у цій структурі під час кодування в мові концептуальна система ділиться на дві підсистеми: структуруючу (conceptual structuring system), що наповнює конкретним змістом (conceptual content system). У мові ці підсистеми представлені елементами закритого класу (closed-class), до яких належать граматичні та словотворчі елементи, і відкритого класу (open-class), куди входять лексичні елементи. У роботі «Toward a Cognitive Semantics» Л. Телма виділяє 4 складові частини:

– конфігуруюча система (Configurational System) структурує просторові, часові характеристики, а також учасників ситуації;

– система перспективи/перспективізація (Perspective System) визначає точку зору, позицію наратора;

– система розподілу уваги (Attentional System) визначає, як адресант спрямовує увагу адресата на деталі ситуації;

– система динамічної дії (Force-Dynamics System) описує положення об'єктів щодо фізичного, психологічного, соціального впливу.

Варто зауважити, що насамперед дослідження спрямовані на семантичну складову частину концепту. Якщо проаналізувати семантичний аспект, то слід наголосити на знаковій репрезентації й лінійності значення. Концептуальний аспект уміщує ментальну абстрагованість, спрямованість на сферу знань. Підґрунтям концептуального аналізу є вербалізація значень за допомогою схем, сценаріїв, доменів, фреймів, що репрезентує конкретні структури. В. Кононенко стверджує, що без урахування складників мінливого, часом невловимого, на перший погляд, смислу концепту в художньому творі його кваліфікація залишається неповною, доконечно не визначеною, суперечливою, а саме ці додаткові семантичні компоненти – конотації – якраз і мають окреслити набір і коло можливих смислових «мерехтінь» [8, с. 3].

Висновки з проведеного дослідження. Проаналізувавши низку методик концептуального аналізу вітчизняних і зарубіжних учених, ми впевнилися в тому, що слід поєднувати різні підходи та методи, які базуються не лише на семантичному аспекті. Також досліджується категоризація, профілювання, застосовуються квантативні методи для детального та повного розгляду концептів у художньому дискурсі. Лише правильно обрана методика концептуального аналізу здатна допомогти досліднику отримати вичерпні й обґрунтовані результати. Перспективою є апробація різних підходів у практичній частині для повного й комплексного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апресян Ю. Лингвистическая терминология словаря. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / Под общ. рук. Ю. Апресяна. М.: Языки русской культуры, 1997. Вып. 1. С. 16–34.
2. Белёхова Л. Сучасний підхід до інтерпретації художнього тексту. Науковий вісник ХДУ: зб. наук. праць. Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. Вип. IV. – С. 288–292.

3. Вільчинська Т. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст.: монографія. Тернопіль: Джура, 2008. 424 с.
4. Воеводская О. Лексико-грамматическое поле концепта. Методологические проблемы когнитивной лингвистики / под ред. И. Стернина. Воронеж: ВГУ, 2001. С. 11–113.
5. Воркачев С., Кусов Г. Концепт «оскорбление» и его этимологическая память. Теоретическая и прикладная лингвистика. Язык и социальная среда. Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. Вып. 2. С. 90–102.
6. Єсипенко Н. Вербальний профіль і концептуальна структура англосаксонських культурних концептів: монографія. Чернівці: Золоті литаври, 2012. 320 с.
7. Жаботинская С. Концепт/домен: матричная и сетевая модели. Культура народов Причерноморья. 2009. № 168, Т. 1. С. 254–259.
8. Кононенко В. Концепти українського дискурсу. К. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. 245 с.
9. Кубрякова Е. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука. Вопросы языкознания. 1994. № 4. С. 34–47.
10. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 265 с.
11. Маленко О. До питання технології лінгвоконцептуального аналізу поетичного тексту: логіка наукового пошуку. Науковий вісник ХДУ: зб. наук. праць. Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. Вип. IV. С. 254–259.
12. Селиванова Е. Когнитивная ономазиология. К.: Фитосоцицентр, 2000. 248 с.
13. Селиванова О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми. Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.
14. Скаб М. Методика концептуального аналізу: проблеми та вирішення. Науковий збірник ХДУ. Сер. Лінгвістика: зб. наук. праць. Вип. IV. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. С. 273–278.
15. Слухай Н. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномена. Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. К.: Логос, 2002. № 7. С. 462–470.
16. Філмор Ч. Фрейми і семантика розуміння. Нове в зарубіжній лінгвістиці. Вип. XXIII. М.: Прогресс, 1988. С. 52–92.
17. Фрумкина Р. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога (концепт, категория, прототип). Научно-техническая информация РАН. М., 1992. № 3. С. 1–8.
18. Чернейко Л., Долинский В. Имя Судьба как объект концептуального и ассоциативного анализа. Вестник МГУ. 1996. № 6. С. 20–41.
19. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Wydanie trzecie Lublin: W-wo UMCS, 2009. 328 s.
20. Fauconnier G. Mappings in Thought and Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 219 p.
21. Langacker Ronald W. Consciousness, Construal, and Subjectivity. Advances in consciousness research. Amsterdam; Philadelphia, 1997. Vol. 12. P. 49–75.
22. Schank R., Abelson R. Scripts, Plans, Goals, and Understanding: an Inquiry into Human Knowledge Structures. Hillsdale (NJ): Erlbaum, 1977. 248 p.
23. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics. Vol. 1: Concept Structuring Systems. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2000. 573 p.